

Božo Račič je v svoji razpravi Slovensko čipkarstvo s posebnim ozirom na loško območje, ki je izšla v Loških razgledih (1963, str. 123—130), objavil zanimive podatke iz zgodovine slovenskega čipkarstva, zraven pa se nam je predstavil kot dober poznavalec te zvrsti domače obrti na naših tleh. Žal, so njegovi podatki za prve začetke čipkarstva na naših tleh, posebno pa v Idriji, pomanjkljivi, zato jih bom skušala v tem prispevku nekoliko dopolniti.

Že v svoji razpravi Gospodarski stiki Idrije z Loko v XVI. in XVII. stoletju (Loški razgledi, 1963, str. 102) sem opozorila, da je najstarejši doslej znan pisan dokument za zgodovino čipkarstva v Idriji in na Slovenskem sploh iz leta 1696.

Takrat je bil odpuščen iz rudniške službe idrijski upravitelj Volbenk Sigismund pl. Kün-pach, ki je med svojim desetipolletnim službovanjem zaradi slabega gospodarjenja privedel idrijski rudnik skoraj na rob propada. Svojih službenih nalog ni v redu opravljal, z goljufijo in malomarnostjo pa je prizadejal cesarju nad 200.000 gld. gmotne škode. Rudarje je izkoriščal s tem, da jim je živež preveč zaračunaval ter jih je uporabljal za svoje privatne posle in dela, podložnike pa je pritiskal s prekomernimi davki in tlako. Med njegovim službovanjem se je kljub strogi prepovedi razpasla navada, da so v Idrijo prihajali tujci in razne sumljive osebe, ki se niso zaposlili v rudniku, niti se niso ukvarjali s kako obrtjo, pač pa so se tu zadrževali dalj časa. Ko pa so izginili iz Idrije, so odnašali s seboj živo srebro, ki so jim ga kljub strogi prepovedi in kazni prinašali iz jam rudarji in jim ga prodajali. Zato je cesar odredil, da morajo rudarji odslej nositi pri delu bodisi v jami ali zunaj nje posebno rudarsko obleko iz kratkega rudarskega jopiča in hlač brez vsakega žepa.

Med tujci, ki so vedno česče obiskovali Idrijo, so bili predvsem podeželski kramarji obojega spola, ki so prinašali v Idrijo živež v zameno za čipke; te so nakupovali od idrijskih klekljaric. S pretvezo, da se v Idriji mudijo po kupčijskih poslih, so tu ostajali po dva, tri ali več dni, zraven pa, ko se jim je pokazala ugodna prilika, so popolnoma nepazeno odnašali iz Idrije mnogo očiščene (Schlich), pa tudi neočiščene rude (Arzt), dalje izbrane kose rude (Stueff), cinober ter živo srebro, ki so ga potem prodajali trgovcem z živim srebrom. Kljub strogi kazni so se dali rudarji k takšni nedovoljeni in prepovedani

trgovini z živim srebrom razmeroma lahko pridobiti in zavesti.

Takole pravi izvorno poročilo: »... Es komen auch je zuweilen vnd zwar öftermahlen vnter den praetext Spütz von denen Klekhlerinen zu-erkhauffen verschiedene frembde Leuth das Jar hindurch in Idria an, die sich zu zwey, drey vnd mehrer Täg alhier aufhalten in bedenken aber durch dergleichen Frembdling Man vnd Weibs Persohnen mittels solcher gueten Gelegenheit vill Schlich, Arzt, Zinober, Stueff vnd Quecksilber ganz vnuermerkht vnd haimblicherweis vertragen, auch die Knappenschafft gar leicht zu aller untrey angelaittet vnd verführt werden kan...«

Da bi prepovedano kupčevanje z živim srebrom preprečil — saj je kameralnemu imetju povzročalo veliko škodo — je cesar novemu idrijskemu upravitelju naročil, naj v Spodnji in Zgornji Idriji objavi razglas, da je kmetom, rudarjem in vsem drugim strogo prepovedano brez vednosti in dovoljenja upraviteljskega urada sprejeti pod svojo streho ljudi ali tiste, ki se izdajajo za kramarje s čipkami. Prav tako je bilo tudi idrijskim gostilničarjem prepovedano dajati prenočišče takšnim gostom, sicer bi bili strogo kaznovani.¹

Kljub strogemu ukazu in omejevanju gibanja tujcev na idrijskih tleh pa se je kraja živega srebra in cinobra po kramarjih z idrijskimi čipkami nadaljevala. Leta 1730 je bil v Idriji velik proces proti samozvanim pre-kupčevalcem z idrijskim živim srebrom, v katerega je bila zapletena tudi neka Melhiorca, vaška potovka, doma s Tolminskega, ki je v Idrijo prinašala živež v zameno za idrijske čipke.²

Nobena še tako stroga kazen ni mogla zavreti skrivnega kupčevanja z idrijskim živim srebrom. Kramarji so v vedno večjem številu prihajali v Idrijo in odkupovali čipke od idrijskih klekljaric, zraven pa so na skrivaj poizvedovali, kdo od rudarjev ali idrijskih kmetov ima skrit kak lep kos živosrebrne rude, če ne celo živo srebro, ki bi jim ga hotel prodati. Ker je na ta način kupčija s čipkami v Idriji vedno bolj cvetela, se je klekljanje čipk po idrijskih domovih zelo razmahnilo. Nanj je bila vedno bolj pozorna rudniška uprava, ki se sicer ni zanimala za posle, ki niso sodili v njeno področje dela. Leta 1752 je takratni idrijski rudarski svetnik in upravitelj višjega rudarskega urada v Idriji, Anton Haubtman, sporočil cesarsko-kraljevski direkciji za novčarstvo in rudarstvo na Dunaju, da se idrijski ženski svet, bodisi mlad ali star, za nič drugega ne zanima kot za klekljanje čipk. Namesto, da bi idrijske žene in dekleta pred-

le, pletle in belile platno za svoja oblačila, kot so delale kmečke žene in dekleta, so ves prosti čas porabile za klekljanje čipk. Čipke, ki so jih izdelovale iz grobega lanenega sukanca, so bile preproste, ter jih je kupoval le kmečki ženski svet. Laneni sukanec so v zameno za čipke nabavljale v Škofji Loki, ki je takrat slovela po izdelavi gorenjskega platna in sukanca. Mimo tega je bila Škofja Loka Idriji najbližje mesto in že od začetka rudnika z njo v tesni gospodarski povezavi. Tudi platno so idrijske žene nabavljale v Škofji Loki v zameno za čipke, nogavice pa v Trzinu in Radovljici. Radovljica je bila v tistem času znana po izdelavi nogavic. Znano je, da je bil tudi Linhartov oče nogavičar. V trziški in radovljiški okolici pa je bilo tisti čas tudi najbolj razvito tihotapstvo z idrijskim živim srebrom, ki ga je pripisovati predvsem živahnemu stiku tega prebivalstva z idrijskimi rudarji. Ko je rudniška uprava premišljevala, kako bi te stike prebivalstva v obe smeri omejila in s tem preprečila tihotapstvo živega srebra, je rudniški svetnik in upravitelj Hauptman prišel na idejo, da bi v Idriji ustanovili manufakturno za predenje, pletenje in izdelovanje platna in čipk. Pri njej naj bi bile zaposlene vse idrijske žene in dekleta.

V manufakturi bi idrijske žene in dekleta izdelovale platno in drugo blago, sukanec, nogavice in hantle ter vse, kar se potrebuje za dom in družino, da ne bi bilo treba teh stvari kupovati drugod. Kar bi bilo izdelkov nad domačo potrebo, bi jih prodajali neljubim podeželskim trgovcem in kramarjem, ki so skoraj vsak teden v velikem številu prihajali v Idrijo, da kupijo čipke. Na ta način bi bila prodaja čipk in drugega organizirana ter preprečeno sumljivo gibanje podeželskih kramarjev po Idriji in njeni okolici. Surovine za izdelke bi manufakturi dobavljala rudniška uprava, ki bi izdelke tudi odkupovala po zmerni ceni. Dohodek od te manufakture kakor tudi od rudniške gostilne naj bi se stekal v rudarsko bratovsko skladnico, iz katere bi prejemal plačo rudniški zdravnik ali ranocelnik, iz nje pa bi prejemali podporo tudi brezposelni idrijski rudarji.³

Ta lepa, humanitarna zamisel idrijskega svetnika, žal, ni bila ostvarjena, ker je rudniku za tako podjetje primanjkovalo začetnega kapitala. Pač pa je njegova ideja začela deset let kasneje, čeprav ne v Idriji in v drugačni obliki. Novo ustanovljeni komercialni konses za Notranjo Avstrijo s sedežem na Dunaju je 1763 prišel na idejo, da v Ljubljani ustanovi manufakturno za čipke iz svile, garna in sukanca. Takratnemu predstojniku Komore in reprezentance na Kranjskem, pl. Hohenwartu, je bilo naročeno, da izbere podatke, koliko žensk se v kranjskih mestih in

trgih ukvarja s čipkanjem, kakšne čipke izdelujejo in v kakšni količini, iz kakšnega materiala in komu jih prodajajo.⁴

Z anketo je bilo ugotovljeno, da je imela Ljubljana tisti čas od vseh mest na Kranjskem največ klekljaric. Samo iz Krakovega se jih je prijavilo 23, iz ostalega mesta pa 22 ali skupaj 45. Po glavarjevem mnenju pa se vse klekljarice niso prijavile, saj je bilo splošno znano, da se je pri vsaki ljubljanski predmestni hiši klekljalo. Klekljarice se na uradni poziv niso hotele prijaviti, ker se je med njimi razširila zloglasna vest, da jih bodo odpeljali neznano kam in skupaj zaprli v kak odročen kneževski stolp, od koder ne bo vrnitve domov. Po drugi strani pa so se bale, da jim bodo zopet naložili kak nov davek ali dajatev na obrt, s katero so se le skromno preživljale.⁵

Kot Idrijčanke so tudi ljubljanske čipkarice tisti čas izdelovale čipke le iz grobega lanenega sukanca, ki so ga bodisi sredi same doma, ali pa so ga nakupovale v Škofji Loki. Čipk takrat še niso izdelovale po risanih vzorcih, niti si niso znale izmisliti kaj podobnega. Zato so bile njihove čipke preproste ter so jih odkupovale le kmečke žene in dekleta. Bogatejše meščanke in plemkinje niso nosile teh čipk. Zanje so trgovci uvažali čipke iz svile in finejših niti iz tujine ter so jih jim z dobičkom preprodajali. Da bi pa trgovci z založništvom organizirali domačo manufakturno finih čipk, po katerih je bilo takrat zaradi mode veliko povpraševanje, jim še na misel ni prišlo, saj so z uvozom čipk veliko več zaslužili, kot pa da bi vložili svoj kapital v tvegano izdelovanje čipk. Za preproste klekljarice je bila nabava finejšega materiala za klekljanje v majhnih količinah predraga, niti niso vedele, kje naj bi ga nabavile in ne nazadnje niso imele dovolj kapitala, da bi ga nabavljale. Izdelki domačih čipkaric pa tudi niso bili dovolj čisti, da bi jih prodajali širšemu krogu odjemalcev, posebno pa zahtevnejšim ljudem v mestih doma in zunaj dežele. Ker so čipkarice izdelovale čipke doma v tesnih, zakajenih in prašnih prostorih poleg vsakdanjih hišnih in gospodinskih opravil, pri katerih se roke hitro zamažejo, na čistoto rok pa so premalo pazile, niso mogle izdelati dovolj čistih čipk, ki bi šle lažje in hitreje v prodajo.

Sicer pa so premožnejše žene izdelovale finejšje čipke tudi same doma. Posebno to velja za plemkinje po gradovih in mestnih plemiških hišah. Dale so si izdelati blazinice s kleklji ter so na podlagi risanih vzorcev izdelale doma fine in lepe čipke. Ker pa je bila potreba po čipkastih oblačilih tisti čas v plemiških hišah zelo velika, plemkinje vseh čipk niso mogle same izdelati. Dale so jih v izdelavo tudi preprostim klekljaricam, pred

tem pa so jih z vso potrpežljivostjo naučile spretnosti klekljanja čipk po predloženih risanih vzorcih. Tako so se tudi nekatere meščanske klekljarice naučile spretnosti v izdelovanju finih čipk.

Ker se je na uradni poziv 1763 javilo le malo klekljaric — iz Škofje Loke in Kranja ni bilo nobene prijave, iz Kamnika 20, iz Radovljice 5, z Dolenjskega nobene, z Notranjskega samo dve, Idrija pa v popis ni bila vključena, ker je takrat teritorialno še spadala pod rudarsko direkcijo na Dunaju, ne pa pod Kranjsko, kranjski deželni predstojnik ni priporočil ustanovitve manufakture za čipke v Ljubljani. Za napredek in razširitev te zvrsti domače obrti pri nas pa je Dunaju priporočil, da gmotno podpre to obrt bodisi s primernimi premijami ali pa z organiziranim odkupom čipk; predvsem pa je priporočil, da bi z državno podporo kaka spretna klekljarica učila preproste kranjske klekljarice umetnosti tega vezenja.⁶

Na glavarjevo priporočilo je Marija Terezija novembra 1763 odprla čipkarsko šolo v Ljubljani.⁷ Za učiteljico čipkarstva je z Dunaja poslala čipkarsko strokovnjakinjo Marijo Ano Seippova, rojeno Ljubljančanko.⁸ Šola naj bi trajala tri leta do novembra 1766. Zaradi tehničnih ovir se je začetek šole zavlekel v maj 1764, šola pa se je končala v štirih letih, jeseni 1768. Šola je bila nameščena v 3. nadstropju hiše barona Mihaela Angela Zoisa v Gosposki ulici s pogledom na Ljubljano.⁹ Vzdrževal jo je komerčni konses na Dunaju. Za najemnino učnih prostorov je plačeval letno 80 gld., za učila, material za klekljanje in risane vzorce, za stanarino in plačo učiteljici pa je vsako leto prispeval še 420 gld., ali skupaj 500 gld. letno.¹⁰ Seippova je s seboj z Dunaja pripeljala še čipkarsko pomočnico, ki naj bi ji pomagala pri učenju deklet. Javljeno je bilo sicer, da bodo z njo prispele kar tri pomočnice, toda ko so izvedele, kako daleč leži Ljubljana od Dunaja, so se ustrašile dolge in nevarne poti ter so ocpovedale sodelovanje.

V šolo se je v začetku prijavilo okrog trideset deklet, zaradi grobega ravnanja učiteljice in njene pomočnice z njimi pa se je njihovo število kmalu skrčilo na 10. Idrijčanke po vsej verjetnosti šole niso obiskovale. Učeca se dekleta so prejemale od države tudi manjšo podporo v obleki. V šoli naj bi se naučila modernega klekljanja po risanih vzorcih ter klekljanja s svilo, garnom in sukancem.

Uspehi šole pa niso bili zadovoljivi, čeprav je Seippova ob zaključku šole trdila, da je vzgojila okrog 200 čipkaric. Komerčni konses na Kranjskem je že konec leta 1764 zahteval od Dunaja, naj mu pošlje bolj izvežbano učno moč, s katero bi se mogli dosegati boljši uspehi na šoli, ali pa naj šolo ukinejo. Z Dunaja je

prišel odgovor, naj šola ostane toliko časa, dokler ne bodo porabljena vsa sredstva, ki so bila dana za šolo že vnaprej, izučena dekleta pa naj kranjska dežela gmotno podpre, da bodo mogla nadaljevati čipkarsko obrt. Do zamenjave učne moči pa tudi ni prišlo. Seippova se je kar naprej pritoževala na Dunaj, da se s plačo 100 gld. letno, prostim stanovanjem, kurjavo in razsvetljavo niti sama ne more preživljati, ne pa da bi še vzdrževala čipkarsko pomočnico in moža, ki se je z njo preselil v Ljubljano. Komerčni konses v Ljubljani ji je nakazal še 50 gld. dodatka; jeseni 1768, ko so čipkarsko šolo v Ljubljani ukinili, pa se je odselila v Gradec.¹¹

Prvi poskus s čipkarsko šolo v Ljubljani ni uspel. Pozornost komerčnega konsesa v Ljubljani se je obrnila na Idrijo, kjer je bilo čipkarstvo v polnem razmahu. Kranjske oblasti so hotele od idrijskega rudnika izvedeti, koliko kosov ozkih, srednjih ter širokih čipk iz grobega, finega in najfinejšega sukanca izdelajo letno priznано pridne idrijske rudarske žene in dekleta, da bi jim zagotovile stalen odkup in prodajo čipk. Zraven so zaprosili, naj jim pošljejo tudi vzorce čipk z navedbo njihove cene.¹²

O nadaljnji akciji ni poročil. Pač pa je znano, da je 1876 ustanovljena čipkarska šola v Idriji dosegla v polni meri svoj namen.

Ostane še vprašanje, do kam segajo prvi začetki čipkarstva na slovenskih tleh. Pred letom 1696 o slovenskem čipkarstvu nimamo nobenih poročil izvemši pri Valvasorju.^{12a} Božo Račič opozarja na ljubljanski muzej (verjetno Etnografski muzej v Ljubljani), ki hrani čipko iz leta 1677¹³ in ki je po vsej verjetnosti domačega izvora. Tudi brez drugih dokazov lahko trdimo, da je slovensko čipkarstvo starejšega izvora, kot so ohranjeni o njem pisani dokumenti.

V Idriji se je ta obrt razširila z napredovanjem postopka pri pridobivanju živega srebra iz živosrebrne rude. Dokler so v Idriji pridobivali živo srebro na dolgotrajen način s tem, da so rudo pred žganjem najprej prebirali, nato stolkli v prah, potem pa izpirali, da so pridobili očiščeno rudo, ki so jo potem na zelo primitiven način žgali v živo srebro, so bile v rudniku zaposlene tudi rudarske žene in dekleta. Opravljale so navedena dela za majhen denar ali vsaj za manjšo plačo kot moški delavci. Zaradi polne zaposlitve v rudniku in pri domačih hišnih opravilih pa takrat niso mogle opravljati še kakšne obrti, za katero je bil potreben čas in velika potrpežljivost kot npr. klekljanja čipk, četudi so ga poznale, še preden so se s Tirolske, Vorarlberga in Češke preselile v Idrijo. Z uvedbo žganja živega srebra v pečeh okrog 1650 pa se je proces pridobivanja živega srebra

skrajšal, posebno pa z žganjem živega srebra na španski način 1750. Rudnik ni več potreboval toliko delovnih moči in prve, ki so izgubile v rudniku delo, so bile rudarske žene in dekleta. Ker pa so bile prisiljene živeti od dela svojih rok, saj družinski poglavar ni zaslužil dovolj kruha za svojo številno družino, so se oprijele klekljanja, ki je donášalo dodaten dohodek družini.¹⁴ Istočasno, ko se je v Idriji razmahnila ta obrt, se je razcvetela tudi v nekaterih drugih slovenskih mestih brez povezave z Idrijo, zato bi bilo priporočati, da še naprej raziskujemo izvor in središče te naše, po svetu najbolj znane domače obrti. Upajmo, da bomo s temeljitim študijem gradiva, ki ga za idrijsko čipkarsko razstavo pripravlja Idrijski muzej skupaj z Etnografskim muzejem v Ljubljani, ugotovili kaj več o začetkih čipkarstva na slovenskih tleh.

OPOMBE

1. Hofkammerarchiv, Wien, Innerösterr. Quech-silberbergwerke, 18327, fasc. za leto 1695—1699.
- 2. Muzej v Idriji, Arhiv rudnika živega srebra v Idriji, Berichte und Resolutionen, fasc. za l. 1729—1730, akt iz 23. 10. 1730.
- 3. Istotam, fasc. za l. 1751—1752, akt iz 10. I. 1752.
- 4. Arhiv Slovenije v Ljubljani, Arhiv Kamere in reprezentance, Commerzien Commission, Lit. S, št. 23, akti od jan. do marca 1763.
- 5. Istotam, akt iz 30. maja 1763.
- 6. Istotam, akt iz 30. 5. 1763.
- 7. Istotam, akt od 20. 10. 1763.
- 8. Istotam, akt iz 13. 10. 1763.
- 9. Istotam, akt iz 3. 2. 1764.
- 10. Istotam, akt 22. 11. 1763.
- 11. Istotam, akti od l. 1763—1768.
- 12. Istotam, akt 26. 11. 1764.
- 12a J. V. Valvasor, Die Ehre..., XI, str. 706.
- 13. B. Račič, Slovensko čipkarstvo s posebnim ozirom na loško območje, Loški razgledi, XV, str. 125.
- 14. AJ, Berichte u. Resolutionen, fasc. za l. 1751—1752.

